

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PAŽEIDIMAS: SAMPRATA IR SUDĖTIS**Doktorantas Ernestas Rimšelis**

*Mykolo Romerio universitetas Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 39
Elektroninis paštas erimselis@vtr.lt*

Pateikta 2006 m. kovo 6 d., parengta spausdinti 2006 m. gegužės 2 d.

Santrauka. Straipsnyje analizuojami baudžiamojo proceso teisės pažeidimo samprata ir požymiai. Lietuvos baudžiamojo proceso teisės moksle iki šiol nebuvo bandyta šių požymių tirti sistemiškai, kaip visumos, kuri yra būtina siekiant tam tikrą teisės pažeidimą pripažinti baudžiamojo proceso teisės pažeidimu. Straipsnyje tai daroma pasitelkiant į pagalbą baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sudėties konstrukciją, kuri leidžia išskirti iš visų teisės pažeidimų tam tikrus specifinius baudžiamojo proceso teisės pažeidimui būdingus požymius. Šių klausimų kontekste straipsnyje taip pat aptariamas baudžiamojo proceso teisės pažeidimo ir procesinės klaidos santykis.

Pagrindinės sąvokos: baudžiamojo proceso teisės pažeidimas, baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sudėtis, procesinė klaida.

IVADAS

Konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja asmens teisę į tinkamą teisinį procesą. Deja, bet tiek moksliniai tyrimai, tiek ir teismų praktika rodo, jog baudžiamojo proceso metu nepakankamai paisoma žmogaus teisų ir laisvių apsaugos garantijų, pažeidžiami bendrieji teisės principai ir dar dažniau – atskiros baudžiamąjį procesą reglamentuojančios teisės normos [1].

Tokiais atvejais susiduriame su sąvokomis: baudžiamojo proceso teisės pažeidimas, procesinė klaida ir kt. Minėtų sąvokų turinys teisinėje literatūroje ir teismų praktikoje nėra pakankamai detalai aptartas, todėl dažnai apibrėžiant visiškai skirtingas situacijas vartojamos tos pačios ir savo turiniu iš esmės nesiskiriančios sąvokos, ir atvirkščiai – apibrėžiant analogiškas situacijas vartojamos visiškai skirtingos sąvokos.

Šiuo straipsniu, pasitelkiant į pagalbą baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sudėties konstrukciją, sisteminių, loginį, lyginamąjį ir kitus tyrimo metodus, siekiama išanalizuoti baudžiamojo proceso teisės pažeidimo požymius ir pateikti tokių pažeidimų sampratą, taip pat atriboti baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sąvoką nuo teisinėje literatūroje ir teismų praktikoje vartojamos procesinės klaidos sąvokos.

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PAŽEIDIMO SAMPRATA IR POŽYMIAI

Teisės teorijos mokslas dažniausiai išskiria dvi rūšis teisės pažeidimų: nusikalstamas veikas ir kitus nusižengimus (administracines ir civilines teisės pažeidimus bei drausminius nusižengimus) [2, p. 435–436; 3, p. 628–629; 4, p. 263–265], tačiau kai kurie autoriai kalba ir apie daugelį kitų rūšių, taip pat ir apie procesinius teisės pažeidimus [5, p. 225].

Vartodami procesinio teisės pažeidimo sąvoką paprastai turime omenyje ne tam tikros vienos ir bendros visų ginčų teisenos pažeidimus, o konkrečios procesinės teisės šakos teisės pažeidimus, pavyzdžiui, baudžiamojo proceso arba administracinio proceso teisės pažeidimus ir kt.

N. A. Gromovo ir S. A. Polunino nuomone, baudžiamojo proceso teisės pažeidimas – visuomenei žalinga, priešinga teisei ir kalta baudžiamųjų procesinių santykių subjekto veika, pasireiškianti sąmoningu baudžiamojo proceso teisės normų pažeidimu; už ją yra numatyta teisinė atsakomybė ir taikomos sankcijos [6, p. 40].

Labai panašiai šią sąvoką apibrėžia ir kiti autoriai, pavyzdžiui, A. I. Stolmakovas [7, p. 71–76], T. J. Mos-

kvytina [8, p. 24–25], A. A. Širvanovas [9, p. 60–61] V. S. Mičiurinas [10, p. 31], S. G. Olkovas [11, p. 89] ir kt. Žinoma, galima pastebėti, jog minėtų autorių pateiktuose baudžiamojo proceso pažeidimų apibrėžimuose yra tam tikrų skirtumų, tačiau šie skirtumai nėra tokie dideli, kad būtų galima teigti, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sąvoką minėti autoriai apibrėžia iš esmės skirtingai – tiesiog vienos iš jų yra detalesnės.

Lietuvos baudžiamojo proceso teisės moksle iki šiol nebuvo bandyta baudžiamojo proceso teisės pažeidimo požymių analizuoti sistemškai, kaip visumos, kuri yra būtina norint pripažinti tam tikrą teisės pažeidimą baudžiamojo proceso teisės pažeidimu. Teisės teorijos moksle teisės pažeidimų požymiai įeina į teisės pažeidimo sudėtį [2, p. 433–435], tačiau tik nedaugelis užsienio, dažniausiai Rusijos, autorių, yra bandę tirti baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sudėties požymius [6, p. 33–40; 7, p. 71–76; 12].

Baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sudėties konstrukcija ir Lietuvoje, ir užsienyje nėra plačiai žinoma, tačiau būtent ją pasitelkę, neneigdami teisės teorijos mokslo nustatytų teisės pažeidimo požymių, galime išskirti iš visų kitų teisės pažeidimų tam tikrus specifinius baudžiamojo proceso teisės pažeidimui būdingus požymius, o praktikoje – kvalifikuoti teisės pažeidimą kaip baudžiamojo proceso teisės pažeidimą.

Atsižvelgdami į tai toliau bandysime analizuoti baudžiamojo proceso teisės pažeidimo požymius, aptardami tiek teisės teorijos moksle, tiek materialinių teisės šakų moksluose tradiciškai pripažįstamus teisės pažeidimo sudėties elementus: objektą, objektyviąją pusę, subjektą ir subjektyviąją pusę.

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PAŽEIDIMO OBJEKTAS

Prof. A. Vaišvilos nuomone, „teisės pažeidimo objektas – tai teisės normos saugomos asmeninės (biologinės), socialinės ir kitokios vertybės (asmens gyvybė, sveikata, garbė, orumas, turtinės, politinės ir kitokios asmens teisės, taip pat viešoji tvarka, politinė santvarka ir kt.), į kurias neteisėtai kėsinamasi“ [2, p. 434].

Baudžiamosios teisės moksle nusikalstamos veikos objektu yra laikomos baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės [13, p. 57–62]. Tačiau teisės pažeidimo objektas ne visada yra siejamas su įstatymo saugomomis vertybėmis. N. A. Gromovo bei S. A. Polunino, taip pat ir A. I. Stolkakovo nuomone, baudžiamojo proceso teisės pažeidimo objektas – baudžiamojo proceso santykiai [6, p. 35; 7, p. 71–76].

Vis dėlto baudžiamojo proceso teisės pažeidimo objekto tapatinimas su baudžiamojo proceso santykiais ne tik prieštarauja teisės teorijos mokslo pripažintai teisės pažeidimo objekto sampratai, bet ir nepakankamai pagrįstas. Baudžiamojo proceso santykiai patys savaime nėra vertybė, priešingai, kuo jie retesni, tuo pozityviau vertinama visa visuomenė. Baudžiamojo proceso teisės normos visų pirma yra sukurtos tam, kad „ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės interesus, greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tin-

kamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) [14] straipsnis). Šioje normoje ir yra išvardytos vertybės, kurias saugo ir siekia užtikrinti baudžiamojo proceso teisė. Šias vertybes galima apibūdinti ir vienu žodžiu – „teisingas“ arba „tinkamas“ baudžiamasis procesas. Kiekvienu baudžiamojo proceso pažeidimu yra kėsinamasi į teisingą baudžiamąją procesą, todėl tai galime laikyti bendruoju, arba pagrindiniu, baudžiamojo proceso pažeidimo objektu. Kartu reikia pasakyti, jog kiekvienu baudžiamojo proceso teisės pažeidimu kėsinamasi ne tik į teisingą baudžiamąjį procesą, bet ir į konkretesnes vertybes. Pavyzdžiui, prokurorui nesilaikant BPK 218 straipsnyje numatytos pareigos paskelbti įtariamajam, kad ikiteisminis tyrimas pabaigtas ir jis turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei pateikti prašymus papildyti ikiteisminį tyrimą, apribojama jo teisė į gynybą. Tokiu atveju kėsinamasi ne tik į teisingą baudžiamąjį procesą, bet ir į jo turinio elementą – teisės į gynybą užtikrinimą. Pirmuoju atveju kalbame apie minėto baudžiamojo proceso teisės pažeidimo bendrąjį, antruoju – specialųjį objektą. Taigi *baudžiamojo proceso teisės pažeidimo specialusis objektas yra teisingo baudžiamojo proceso turinį sudaranti procesinė garantija, į kurią kėsinamasi konkrečiu baudžiamojo proceso teisės pažeidimu.*

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PAŽEIDIMO OBJEKTYVIOJI PUSĖ

Teisės teorijoje objektyviaisiais teisės pažeidimo požymiais laikomi: a) veika; b) žala; c) priežastinis veikos ir ja padarytos žalos ryšys [2, p. 434]. Tokios pat nuomonės laikosi ir baudžiamojo proceso teisės specialistai [7, p. 71–76].

Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas kaip veika. Visų pirma reikia atkreipti dėmesį, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidimas gali būti padaromas ne bet kokia veika, o priešinga baudžiamojo proceso teisei veika.

BPK 4 straipsnio 1 dalyje nurodoma, jog „proceso tvarką nustato Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas <...>“, to paties straipsnio 3 dalyje pasakyta, kad „Jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias taisykles negu šis Kodeksas, taikomos tarptautinės sutarties taisyklės“. Vis dėlto BPK ir tarptautinės sutartys nėra vieninteliai baudžiamąjį procesą reglamentuojantys teisės aktai. Be BPK ir tarptautinių sutarčių, baudžiamąjį procesą reglamentuoja ir kiti teisės aktai, kurių pažeidimai tais atvejais, kai juose esanti teisės norma nustato tam tikrą proceso tvarką, tiriant ar nagrinėjant konkrečią baudžiamąją bylą, baudžiamajame procese gali būti laikomi baudžiamojo proceso teisės pažeidimais. Tokių normų visumą galima vadinti baudžiamojo proceso teisės pažeidimo dalyku.

Analizuodami BPK nuostatas, taip pat baudžiamųjų bylų tyrimo ir nagrinėjimo praktiką, galime daryti neabejotiną išvadą, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidi-

dimai, kaip ir kiti teisės pažeidimai, gali būti padaromi tiek veikimu, tiek neveikimu. Tačiau atsižvelgiant į baudžiamojo proceso santykių specifiką ir į baudžiamojo proceso reguliavimo metodą, kur vyrauja imperatyvusis teisinio reguliavimo metodas, galima sutikti su nuomone, jog dažniau baudžiamojo proceso teisės pažeidimai padaromi neveikimu [7, p. 71–76]. Pavyzdžiui, neretai pripažįstama, kad nusikalstama veika ištirta neišsamiai: nepašalinti byloje esantys prieštaravimai; neištirti reikiami įrodymai ir kt. Kiek retesni baudžiamojo proceso subjektų aktyviais veiksmais padaryti baudžiamojo proceso teisės pažeidimai, pavyzdžiui: įtariamasis nesilaiko namų arešto sąlygų; apklausiant įtariamąjį panaudotos neteisėtos įrodymų gavimo priemonės ir kt.

Baudžiamojo proceso teisės pažeidimu padaroma žala. Iš kai kurių baudžiamojo proceso specialistų pateiktų baudžiamojo proceso teisės pažeidimų apibrėžimų aiškėja, kad jais padaroma žala teisės taikymo procesui (A. I. Stolkovas, T. A. Moskvytina).

Su tuo gal ir būtų galima sutikti, jei virš žmogaus ir jo interesų iškeltume valstybės interesus ir baudžiamojo proceso teisės pažeidimo objektu laikytume baudžiamojo proceso santykius, o ne vertybes, kurias saugo ir siekia užtikrinti baudžiamojo proceso teisė. Tačiau žala gali būti padaryta ne šiaip „teisės taikymo procesui“, kuris pats savaime nėra jokia vertybė, o teisingam baudžiamajam procesui ir jo turinį sudarančioms procesinėms garantijoms, į kurias kėsিনamasi konkrečiu baudžiamojo proceso teisės pažeidimu. Remdamiesi jau anksčiau išsakytomis mintimis apie specialųjį baudžiamojo proceso pažeidimo objektą ir į pirmąją vietą iškeldami žmogų, o ne valstybę, galime teigti, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidimu visų pirma žala padaroma asmeniui, konkrečiam baudžiamojo proceso santykių subjektui, kuris dėl konkretaus baudžiamojo proceso teisės pažeidimo netenka tam tikrų procesinių garantijų (suvaržomos, apribojamos ar eliminuojamos jo teisės), ir tik tada galime kalbėti apie žalą visuomenės ar valstybės interesams.

Žala yra būtina baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sudėties požymis, todėl negalime kalbėti apie baudžiamojo proceso teisės pažeidimą tais atvejais, kai veika nesukelia jokios žalos ar net aiškiai numatomos grėsmės tokiai žalai atsirasti. Pavyzdžiui, baudžiamojo proceso teisės pažeidimu negalėtume laikyti prokuroro veiksmų, kuriuos jis, siekdamas išvengti galimo proceso dalyvių teisių suvaržymo, atliktų pažeisdamas tam tikras BPK normas, bet nenusižengtų pagrindiniam šalies įstatymui – Konstitucijai (vėliau gali būti pripažinta, kad minėta BPK norma prieštarauja Konstitucijai ir vadovavimasis ja pažeidžia teisingo baudžiamojo proceso garantijas).

Kalbant apie baudžiamojo proceso teisės pažeidimus padaromą žalą, reikėtų aiškiai atskirti dvi lingvistiškai panašias, bet iš esmės skirtingas sąvokas: baudžiamojo proceso teisės pažeidimu padaroma žala ir baudžiamojo proceso teisės pažeidimo padariniai.

Baudžiamojo proceso teisės pažeidimai, atsižvelgiant į jų pobūdį, gali sukelti labai įvairius teisinius padarinius: dėl jų atskiri procesiniai veiksmai ir jų rezulta-

tai gali būti pripažinti neturinčiais teisinės galios; baudžiamąją bylą gali tekti grąžinti į pirmesnę proceso stadiją; jie gali lemti atskiro procesinio sprendimo panaikinimą ar pakeitimą, o kartais apskritai gali tekti nutraukti baudžiamąjį procesą arba, atvirkščiai, teismo nuosprendžiu baigtą procesą gali tekti atnaujinti. Tačiau tai nėra baudžiamojo proceso teisės pažeidimu padaryta žala – tai teisiniai padariniai, kurie atsiranda įvertinus konkretų baudžiamojo proceso teisės pažeidimą ir juo padarytą žalą.

Priežastinis veikos ir ja padarytos žalos ryšys. Priežastinio ryšio klausimas sprendžiamas nagrinėjant įvairių socialinių reiškinių tarpusavio ryšius ir jų tarpusavio priklausomybę. Baudžiamosios teisės moksle „priežastinis ryšys tarp veikos ir nusikalstamų pasekmių yra toks santykis, kuriam esant veika sukelia ir nulemia nusikalstamas pasekmes“ [15, p. 181].

Baudžiamojo proceso teisės pažeidimo priežastinio ryšio tarp veikos ir žalos problema baudžiamojo proceso teisės literatūroje aptariama gana siaurai, dažniausiai tik užsimenant apie tokį baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sudėties elementą, bet plačiau jis nėra analizuojamas. Vis dėlto reikia pasakyti, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidimo priežastinis ryšys tarp veikos ir žalos yra nustatinėjamas ir tai daroma labai dažnai, tik šis reiškinys, bent jau Lietuvoje, nėra atitinkamai įvardijamas.

Baudžiamosiose bylose proceso dalyviai gana dažnai skundžiasi pernelyg ilga proceso trukme ir teigia, jog bylos tyrimas ir nagrinėjamas yra vilkinamas, taip pat pažeidžiama jų teisė į teisingą bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką. Panašiais atvejais nesunku nustatyti objektyvų bylos nagrinėjimo trukmės faktą, tačiau sudėtingiau įvertinti priežastis, kurios lemia tokią proceso trukmę. Laikantis Europos Žmogaus Teisių Teismo suformuluotų kriterijų ir tikrinant, ar valstybė ir jos institucijos iš tiesų pažeidė minėtas proceso dalyvio teises, tirama, ar faktinę proceso trukmę lėmė valstybės institucijų neveiklumas, ar tam turėjo reikšmės ir kitos bylos aplinkybės: jos sudėtingumas bei paties proceso dalyvio veiksmai byloje¹. Tuo atveju, kai nustatoma, jog tiesioginė ir pagrindinė byloje vykusio ilgo proceso priežastis buvo ne valstybės institucijų neveiklumas, t. y. kad tarp ilgo proceso trukmės ir valstybės institucijų veikų nebuvo priežastinio ryšio, konstatuojama, kad valstybė nepažeidė proceso dalyvio teisės į teisingą bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką.

Atsižvelgiant į tai baudžiamojo proceso teisės pažeidimo priežastinių ryšių tarp veikos ir žalos galima apibūdinti kaip santykį, kuriam esant veika sukelia ir nulemia žalą teisingam baudžiamajam procesui ir jo turinį sudarančioms procesinėms garantijoms.

Baudžiamojo proceso teisės pažeidimui konstatuoti būtina nustatyti veikos ir ja padarytos žalos priežastinį ryšį, t. y. nesant tokio ryšio tam tikra veika negali būti

¹ Šie trys „protingos baudžiamojo proceso trukmės“ kriterijai Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje akcentuoti daugelį kartų, pvz., bylose *Zimmermann ir Steiner v Šveicariją* [16], *König v Vokietiją* [17] ir kt.

įvardijama baudžiamojo proceso teisės pažeidimu, o tam tikra žala – šios konkrečios veikos pasekmė.

Nesant priežastinio ryšio tarp tam tikros veikos ir labai aiškiai įvardijamos žalos, šios konkrečios veikos negalima laikyti baudžiamojo proceso teisės pažeidimu ir atitinkamai negalima spręsti šią veiką padariusio subjekto teisinės atsakomybės klausimo. Tokiu atveju gali tekti konstatuoti, jog patirtą žalą galėjo sukelti kita veika. Ją nustačius gali būti pritaikyta visiškai skirtinga teisinė atsakomybė ir skirtingos procesinės pasekmės (pavyzdžiui, gali būti pripažintas neturinčiu teisinės galios ne visas procesinis sprendimas, o tik tam tikra jo dalis), todėl veikos ir ja padarytos žalos priežastinio ryšio klausimas yra labai svarbus, ir jį kiekvienu atveju būtina nustatyti itin tiksliai.

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PAŽEIDIMO SUBJEKTAS

Baudžiamojo proceso teisės literatūroje vyrauja nuomonė, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidimo subjektu gali būti visi baudžiamojo proceso teisės subjektai [6, p. 35; 8, p. 24; 9, p. 54; 10, p. 47–49]. Vis dėlto baudžiamojo proceso teisės pažeidimo subjekto samprata neapsiriboja vien tik tokių subjektų problemos tyrimu, nes pasitaiko atvejų, kai tenka spręsti klausimą, ar konkretus asmuo gali būti pripažintas asmeniu, padarius baudžiamojo proceso teisės pažeidimą. Galime pabandyti modeliuoti nesudėtingą situaciją: į teismo posėdį jau ne pirmą kartą be pateisinamos priežasties neatvyko teismo šaukimo kviestas 15 metų nukentėjusysis. Teismas, siekdamas išsamiai ištirti bylos aplinkybes ir tenkindamas kitų proceso dalyvių prašymus toliau nenagrinėti bylos neapklause nukentėjusiojo, svarsto klausimą dėl nukentėjusiojo atvesdinimo. Iš BPK 28 straipsnio turinio matyti, kad asmens pripažinimas nukentėjusiuoju nėra apribotas kokiomis nors sąlygomis, susijusiomis su jo amžiumi ar sveikata, todėl nukentėjusiuoju gali būti pripažintas bet kokio amžiaus asmuo, neatsižvelgiant į jo psichinę, fizinę būklę ar kitas aplinkybes. Tačiau ar teismas gali paskirti atvesdinimą vaikui, ar egzistuoja tam tikri proceso subjekto požymiai, apibrėžiantys jo gebėjimą atsakyti už teisės normomis nustatytų pareigų nevykdymą?

Šiuo atveju reikia pasakyti, kad baudžiamojo proceso teisė ir mokslas nepakankamai dėmesio skiria tokiems teisinių santykių subjektų teisinės charakteristikos – subjektiškumo – elementams kaip teisnumas ir ypač veiksnumas. Tikėtina, jog taip yra todėl, kad daugelio baudžiamojo proceso subjektų procesinis teisnumas ir veiksnumas sutampa. Teisėjai, prokurorai, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, ekspertai ir kt. specialųjį procesinį teisnumą, priešingai nei bendrąjį teisnumą, įgyja gavę aukštąjį teisinį išsilavinimą, išlaikę specialius egzaminus, perėję tam tikras atrankos procedūras ir kt. Tik tada jie gali įgyti subjekto teises gauti teisę, prokuroro ir kt. įgaliojimus. Tas pats pasakytina ir apie tokių asmenų procesinį veiksnumą (asmens gebėjimą atlikti teisės normų jam nustatytas pareigas) [2, p. 414].

Procesinio veiksnumo sąvoka Lietuvos teisės sistemoje nėra nauja, ji įtvirtinta Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso [18] 39 straipsnyje, žinoma užsienio valstybių baudžiamojo proceso teisės mokslui (pvz., rus. k. – *процессуальная дееспособность* [12]; vok. k. – *Verhandlungsfähigkeit* [19, p. 160; 20, p. 117]). Lietuvos baudžiamojo proceso teisė ir teisės normos nesiskiria tiek, kad šis klausimas Lietuvoje nebūtų aktualus, priešingai, BPK normose yra įtvirtintos nuostatos, susijusios su baudžiamuoju procesiniu veiksnumu, tik jos atitinkamai neįvardytos ir nėra išdėstytos vienoje vietoje. Antai BPK 53, 54, 186 ir kt. straipsniuose kalbama apie nepilnamečių ir neveikusių asmenų dalyvavimą bei jų atstovavimą procese. Tačiau minėtose ir kitose BPK normose sunku išžvelgti nuostatas, apibrėžiančias, nuo kokio amžiaus procesinės normos jiems tampa privalomos ir nuo kada jie gali atsakyti už teisės normomis nustatytų pareigų nevykdymą. Gebėjimas atsakyti už teisės normomis nustatytų pareigų nevykdymą teisinėje literatūroje dar vadinamas deliktiniu veiksnumu (rus. k. – *деликтоспособность*) [2, p. 415; 10, p. 49]. Būtent šio instituto detalesnio reglamentavimo pasigendama Lietuvos BPK.

Mūsų nuomone, esant dabartiniam teisiniui reguliavimui, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, baudžiamajame procese susidūręs su proceso subjekto deliktinio veiksnumo problema, turėtų ją spręsti, laikydamasis principo, jog nesant įstatyme nustatytų išimčių, asmens deliktinis veiksnumas sutampa su visišku asmens veiksnumu, kuris sistemškai analizuojant Lietuvoje galiojančius aktus (Civilinio kodekso 2.5 straipsnį, Civilinio proceso kodekso 38 straipsnį) siejamas su visiška pilnametyste ir asmens psichine sveikata.

Atsižvelgiant į visa tai, kas buvo aptarta, reikia pripažinti, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidimo subjektu gali būti tiksliai deliktiškai veiksnus baudžiamojo proceso subjektas.

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PAŽEIDIMO SUBJEKTYVIOJI PUSĖ

Pagrindiniu ir esminiu subjektyviuoju teisės pažeidimo požymiu pripažįstama kaltė, kurią, kaip vieną iš pagrindinių baudžiamojo proceso teisės pažeidimo požymių, nurodo ir daugelis autorių pateiktuose baudžiamojo proceso teisės pažeidimo apibrėžimuose.

Dalis baudžiamojo proceso teisės mokslo atstovų mano, jog „kaltė, kaip baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sudėties požymis, gali pasireikšti tik tiesioginės ar netiesioginės tyčios forma, nes griežta baudžiamojo proceso subjektų veiklos reglamentacija nepalieka vietos neatsargumo formai (N. A. Gromovas bei S. A. Poluninas [6, p. 36], V. S. Mičiurinas [10, p. 46], O. V. Chimičeva [2, p. 52], A. Panomariovas [22, p. 28]). Kiti autoriai mano, jog neatsargumo forma gali būti padarytos tik procesinės klaidos, tačiau kartu pripažįsta, kad į procesinę klaidą turėtų būti žiūrima kaip į baudžiamojo proceso teisės pažeidimą (T. A. Moskvytina [8, p. 31], A. M. Baranovas [23, p. 13]). Treti tei-

gia, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidimai gali būti padaryti tiek tyčios, tiek neatsargumo forma (A. I. Stolkovas [7, p. 71–76], A. A. Širvanovas [9, p. 55]).

Vis dėlto, sprendžiant baudžiamosios procesinės atsakomybės klausimus, nereikėtų į kaltę žiūrėti iš civilinės ar baudžiamosios teisės prizmės, kai kaltės požymis analizuojamas bene plačiausiai. Baudžiamajame procese nėra būtina atsižvelgti į baudžiamosios teisės doktriną, nes čia nėra taip svarbu nustatyti, ar tam tikras procesinis pažeidimas padarytas tiesiogine, ar netiesiogine tyčia, lygiai taip pat nėra svarbi ir neatsargumo forma. Atsižvelgiant į baudžiamosios procesinės atsakomybės turinį ir baudžiamajame procese taikomų sankcijų pobūdį, kur vyrauja ne baudžiančiosios, o naikamosios arba kuriamosios sankcijos [6, p. 151; 22, p. 28], kaltės forma reikšmingesnė sprendžiant baudžiamojo proceso teisės pažeidimą padariusio asmens patraukimo drausminės ar baudžiamojon atsakomybės klausimus, tačiau tokiais atvejais kaltės turinys analizuojamas pagal konkrečiai teisinės atsakomybės rūšiai būdingus principus ir kaltės sampratą bei reikšmę atsakomybės turiniui. Tik retesniais atvejais, kai padarius baudžiamojo proceso teisės pažeidimą yra skiriamos baudžiamojo pobūdžio procesinės sankcijos (pavyzdžiui, be pateisinamos priežasties neatvykus pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą, gali būti taikomas atvesdinimas (BK 142 straipsnis ir kt.)), gali būti svarbu nustatyti ne tik kaltės turinį, bet ir veikos motyvus bei tikslus.

Prisiminus kai kurių autorių nuomonę, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidimai gali būti padaromi tik tiesiogine ar netiesiogine tyčia, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, jog taip teigdami jie turėjo omenyje valstybės institucijų ir jos pareigūnų padaromus pažeidimus. Su tuo galima sutikti, nes šių subjektų kaltės turinį lemia jų statusas, pareiga žinoti teisės aktus ir kt.

Atsižvelgiant į tiriamą klausimą tikslinga prisiminti profesinės atsakomybės aspektus. Juk tam tikrų profesijų atstovai (teisėjai, prokurorai, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, kaip ir notariai, advokatai, gydytojai ir kt.), atlikdami savo pareigas ir teikdami visuomenei savo paslaugas, be pozityvaus savo funkcijų efekto gali sukelti ir negatyvias pasekmes, todėl jiems keliami kur kas griežtesni išsilavinimo, kvalifikacijos, atidumo, atsargumo ir rūpestingumo reikalavimai. Toks asmuo, pažeidęs pareigą būti atidžiam, nebepateisina gero savo profesijos vardo, veikia priešingai jos interesams, todėl sakoma, jog profesinis darbas yra atliktas priešingai profesinei pareigai. Tokiais atvejais atsakomybė atsiranda ne dėl to, kad specialistas nepasiekia tam tikro rezultato, kurio buvo tikimasi, o dėl to, kad jis ne viską iki galo padaro arba padaro netinkamai, nerūpestingai, nemokėsiškai, nekvalifikuotai [24, p. 277–281]. Pavyzdžiui, prokuroras dėl didelio darbo krūvio neturėjęs laiko pasitikslinti, ar reikiama BPK norma nėra pasikeitusi, veikė klaidingai, todėl neužtikrinta tam tikra įtariamąjo teisė. Tokiu atveju procesinė prokuroro atsakomybė atsiranda dėl to, kad savo pareigą atliko neapdairiai, aplaidžiai ir nerūpestingai.

Minėtųjų subjektų kaltės turinys gali atspindėti jų tyčią pažeisti teisės normas (tokiais atvejais greta baudžiamosios procesinės atsakomybės visada turėtų būti

sprendžiamas baudžiamojo proceso subjekto drausminės ar net baudžiamosios atsakomybės klausimas), bet tam tikrais kvalifikacijos stokos, aplaidumo ir nerūpestingumo atvejais teismo, teisėjo, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno kaltei konstatuoti pakanka net ir pačios lengviausios kaltės formos – nepakankamo atidumo, klaidos ir kt.

Teismų praktikoje tokie atvejai, kai nėra nustatomas kryptingas siekis pažeisti baudžiamojo proceso teisės normas, bet pripažįstamas proceso subjekto neapdairumas, aplaidumas, nerūpestingumas, dažnai vadinami procesinėmis klaidomis. Tačiau tam tikrais atvejais gali susiklostyti situacija, kai veikoje, kuri objektyviai atitinka baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sudėties požymius, labai sunku ar net neįmanoma išvelgti proceso subjekto kaltę. Pavyzdžiui, sunku būtų išvelgti prokuroro kaltę ir tokiu atveju, kai jis elgtųsi pagal formaliai nustatytas proceso taisykles, įpareigojančias atlikti tam tikrą veiksmą, tačiau vėlesnėje proceso stadijoje, prokuroro iniciatyva teismui kreipusis į Konstitucinį Teismą, nustatoma, kad šios proceso taisyklės prieštarauja Konstitucijai.

Panašiose situacijose proceso subjektas neturi galiybės ir laisvės pasirinkti, kaip jam elgtis – teisėtai ar ne, o tokiais atvejais, kai nepriklausomai nuo savo valinių pastangų ir norų asmuo prieš savo valią pažeidžia teisės normą, susiduriame su teisiniais reiškiniais, kurie teisės teorijos moksle vadinami objektyviai priešingomis teisei veikomis [2, p. 435].

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PAŽEIDIMO IR PROCESINĖS KLAIDOS SĄVOKOS BEI SANTYKIS

Išanalizavę baudžiamojo proceso teisės pažeidimų požymius, galime konstatuoti, jog jie atitinka visus bendruosius teisės pažeidimo požymius [2, p. 432–433; 3, p. 624; 4, p. 262; 5, p. 221], tačiau išsiskiria iš kitų teisės pažeidimų tam tikrais specifiniais, šiai pažeidimų rūšiai būdingais požymiais, todėl laikytini atskira teisės pažeidimų rūšimi. Susiejus visus jau aptartus požymius į vieną visumą galima sutikti su baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sąvoka, kuri paminėta šio straipsnio pradžioje ir kurią pateikė Rusijos mokslininkai N. A. Gromovas ir S. A. Poluninas.

Vis dėlto remiantis šiuolaikine teisės samprata baudžiamojo proceso teisės pažeidimą galima apibrėžti labai panašiai kaip ir šiuolaikine teisės samprata pagrįstą teisės pažeidimo sąvoką [2, p. 432]. Ji neprieštarauja jau aptartiems baudžiamojo proceso teisės pažeidimo požymiams, tačiau labiau pabrėžia nuostatą, jog asmuo gali pažeisti teisę tik tuomet, kai naudojasi jam suteiktais leidimais (teise) ir kai tas naudojimasis yra siejamas su būtinybe vykdyti tą teisę legalizuojančią pareigą.

Taigi baudžiamojo proceso teisės pažeidimas – tai baudžiamojo proceso subjekto naudojimasis baudžiamojo proceso teisės normomis, sąmoningai atsisakant vykdyti nustatytas pareigas, kurių vykdymas remiantis teise lai-

komas būtina asmens naudojimosi subjekcinėmis teisėmis legalumo sąlyga.

Analizuojant baudžiamojo proceso teisės pažeidimų subjektyviusius požymius, buvo aptartos procesinės klaidos ir objektyviai priešingos teisei veikos, kurios dažnai nepagrįstai nepripažįstamos baudžiamojo proceso teisės pažeidimais, ir atvirkščiai – laikomos baudžiamojo proceso teisės pažeidimais, nors jais ir nėra. Tai verčia atskirti minėtas sąvokas vieną nuo kitos.

Baudžiamųjų bylų tyrimo ir nagrinėjimo praktikoje, taip pat teisinėje literatūroje vartojamas procesinės klaidos terminas apima tiek kaltas, tiek nekaltas proceso subjektų veikas [8, p. 31; 23, p. 13], t. y. veikas, kai nėra nustatomas kryptingas siekis pažeisti baudžiamojo proceso teisės normas, bet pripažįstamas proceso subjekto neapdairumas, aplaidumas, nerūpestingumas (veikos esant proceso subjekto kaltei), taip pat objektyviai priešingos teisei veikas (veikos nesant proceso subjekto kaltės), todėl tikslinga atskirti procesinės klaidos sampratą plačiaja ir siaurąja prasmėmis.

Siaurąja prasme procesinė klaida – tai tam tikras kaltas baudžiamojo proceso subjekto neapdairumas vykdant procesines pareigas (šias veikas visais atvejais tiksliau būtų vadinti baudžiamojo proceso teisės pažeidimais, o ne procesinėmis klaidomis, nes jos atitinka visus jau aptartus baudžiamojo proceso teisės pažeidimo požymius, tačiau atsižvelgiant į ilgametę ir jau nusistovėjusią teismų praktiką, kuri šia prasme yra šiek tiek ydinga, būtina išskirti procesinės klaidos sampratą siaurąja prasme). Taigi šios veikos yra baudžiamojo proceso teisės pažeidimai, todėl gali būti apibrėžtos taip: procesinės klaidos – baudžiamojo proceso teisės pažeidimai – tai baudžiamojo proceso subjekto naudojimasis baudžiamojo proceso teisės normomis, dėl neapdairumo nevykdant ar netinkamai vykdant nustatytas pareigas, kurių vykdymas remiantis teise laikomas būtina asmens naudojimosi subjekcinėmis teisėmis legalumo sąlyga.

Procesinė klaida plačiaja prasme – tai baudžiamojo proceso subjekto naudojimasis baudžiamojo proceso teisės normomis dėl neapdairumo nevykdant ar netinkamai vykdant nustatytas pareigas, kurių vykdymas remiantis teise laikomas būtina asmens naudojimosi subjekcinėmis teisėmis legalumo sąlyga, taip pat nekaltos baudžiamojo proceso subjektų veikos (tai ne baudžiamojo proceso teisės pažeidimai), kai nepriklausomai nuo savo valinių pastangų ir norų, asmuo prieš savo valią negali įvykdyti savo teisės legalizuojančių pareigų ir padaro objektyviai priešingas teisei veikas.

Siekiant išvengti dviprasmiškų minėtų sąvokų vertinimų, teismų praktikoje siūlytina procesinės klaidos terminą vartoti itin atsargiai. Tais atvejais, kai nustatoma proceso subjekto kaltė, reikėtų vartoti baudžiamojo proceso teisės pažeidimo terminą, o kai jos nėra, – kalbėti apie objektyviai priešingą teisei veiką, bet ne apie teisės pažeidimą.

IŠVADOS

Lietuvos baudžiamojo proceso teisės moksle iki šiol nebuvo bandyta baudžiamojo proceso teisės pa-

žeidimo požymių nagrinėti sistemiškai, kaip visumos, kuri yra būtina siekiant pripažinti tam tikrą teisės pažeidimą baudžiamojo proceso teisės pažeidimu. Tokios analizės pagrindas gali būti teisės teorijos ir materialinės teisės šakų moksluose pripažįstama teisės pažeidimo sudėties konstrukcija.

Baudžiamojo proceso teisės pažeidimo požymių tyrimas leidžia išskirti ir apibrėžti visus tradiciškai pripažįstamus teisės pažeidimo sudėties elementus: objektą, objektyviąją pusę, subjektą ir subjektyviąją pusę.

Šių baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sudėties elementų analizė yra prasminga kiekvienu atveju, kai baudžiamajame procese keliamas klausimas, ar tam tikra veika buvo padarytas baudžiamojo proceso teisės pažeidimas, be to, ji svarbi sprendžiant baudžiamosios procesinės atsakomybės ir procesinių – baudžiamojo, naikinamojo ar kuriamojo pobūdžio – sankcijų taikymo klausimus.

Išanalizavus baudžiamojo proceso teisės pažeidimų sudėtį galima teigti, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidimai turi visus bendruosius teisės pažeidimo požymius, tačiau išsiskiria iš jų tam tikrais specifiniais, šiai pažeidimų rūšiai būdingais požymiais.

Remiantis šiuolaikine teisės samprata baudžiamojo proceso teisės pažeidimą galima apibrėžti labai panašiai kaip ir šiuolaikine teisės samprata pagrįstą teisės pažeidimo sąvoką: baudžiamojo proceso teisės pažeidimas – tai *baudžiamojo proceso subjekto naudojimasis baudžiamojo proceso teisės normomis, sąmoningai atsisakant vykdyti nustatytas pareigas, kurių vykdymas remiantis teise laikomas būtina asmens naudojimosi subjekcinėmis teisėmis legalumo sąlyga.*

Baudžiamojo proceso teisės pažeidimo sąvoka iš dalies apima ir procesinės klaidos (siaurąja šios sąvokos prasme) sampratą, tiek kiek ji apima veikas, kai nėra nustatomas kryptingas siekis pažeisti baudžiamojo proceso teisės normas, bet pripažįstamas proceso subjekto neapdairumas, aplaidumas, nerūpestingumas ir kt.

Objektyviai priešingos teisei veikos, kurios padarytos nesant proceso subjekto kaltės, nėra baudžiamojo proceso teisės pažeidimai ir gali patekti tik į procesinės klaidos plačiaja prasme sąvoką.

LITERATŪRA

1. Valickas G., Justickis V. Mokslinė tyrimo ataskaita: procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje ir alternatyvios justicijos modelių taikymas // <http://politika.osf.lt/Kiti/Santraukos/ProcedurinisTeisingumas.Htm> (2005 11 01).
2. Vaišvila A. Teisės teorija. 2-asis papild. ir pataisyt. leid. – Vilnius: Justitia, 2004.
3. Марченко М. Н. Теория государства и права: учеб.-2-е изд. перераб. и доп. Москва: ТК Белби, изд.-во Проспект, 2005.
4. Теория государства и права: Учебник для вузов / Отв. ред. д. ю. н. проф. В. Д. Перевалов. 3-е изд. Перераб. и доп. – Москва: Норма, 2005.
5. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija: mokomoji priemonė. Vilnius: Justitia, 2000.

6. **Громов Н. А., Полунин С. А.** Санкции в уголовно-процессуальном праве России. – Москва: Издательство «Городец», 1998.
7. **Столмаков А. И.** Понятие правонарушения по советскому уголовно-процессуальному праву // Правоведение. 1980. № 1.
8. **Москвитина Т. А.** Существенные нарушения уголовно-процессуального закона и средства их выявления, устранения и предупреждения в уголовном процессе России. Дис. канд. юрид. наук. – Ярославль, 1997.
9. **Ширванов А. А.** Существенные нарушения уголовно-процессуального закона как основание возвращения дел для дополнительного расследования: Дис. канд. юрид. наук. – Москва, 1999.
10. **Мичурин В. С.** Нарушения-процессуальных норм при возбуждении и прератнении уголовных дел, способы их устранения: Дис. канд. юрид. наук. – Москва, 2004.
11. **Ольков С. Г.** Уголовно-процессуальные правонарушения. – Министерство внутренних дел России. – Тюменская высшая школа, 1996.
12. **Баранов А. М., Марфицин П. Г.** К вопросу о юридическом составе уголовно-процессуального правонарушения // <http://lawtech.agava.ru/pub/stat18.htm> (2005 11 01).
13. **Piesliakas V.** Mokymas apie nusikaltimo sudėtį: – Vilnius: Lietuvos policijos akademija ir Atviros Lietuvos fondas, 1996.
14. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37–1341.
15. **Pavilonis V., Švedas G., Abramavičius A.** Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 2001.
16. **Council of Europe.** European Court of Human Rights. Case of *Zimmermann and Steiner v. Switzerland*, Appl. No. 8737/79, judgment of 13 July 1983.
17. **Council of Europe.** European Court of Human Rights. Case of *König v. Germany*, Appl. No. 6232/73, judgment of 28 June 1978.
18. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 36–1340.
19. **Roxin C.** Strafverfahrensrecht: Ein Studienbuch // 25. Auflage. München: Beck, 1998.
20. **Beulke W.** Strafprozeßrecht // 2. auflage. Heidelberg: Müller Verl, 1996.
21. **Чимичева О. В.** Концептуальные основы процессуального контроля и надзора на досудебных стадиях уголовного судопроизводства. – Москва: «Юнити», 2004.
22. **Panomariovas A.** Ikiteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai // Jurisprudencija. 2004. T. 59(51).
23. **Баранов А. М.** Процессуальные ошибки совершаемые на этапе окончания предварительного следствия, и способы их исправления. Лекция. – Омск: Юридический институт МВД России, 1996.
24. **Mikelėnas V.** Civilinės atsakomybės problemos – lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995.

A BREACH OF LAW OF CRIMINAL PROCEDURE: CONCEPT AND COMPOSITION

Doctoral Candidate Ernestas Rimšelis
Mykolas Romeris University

Summary

For the meantime in the science of law of criminal procedure of Lithuanian there have been no attempts to analyze features of breaches of law of criminal procedure systematically, as a unit, which is a necessary prerequisite for the recognition of a particular breach of law as a breach of law of criminal procedure. Such an analysis is presented in the article in cooperation with a structure of a composition of a breach of law recognized in the science of legal theory and branches of substantial law.

An analysis of features of a breach of law of criminal procedure supposes possibility to abstract and define all traditionally recognized elements of a composition of a breach of law: an object, an objective side, a subject and a subjective side.

A research of these elements of a composition of a breach of law of criminal procedure is important answering whether a law of criminal procedure has been violated by a particular action. Besides, it is important in dealing with problems of criminal procedural responsibility and imposition of procedural sanctions of criminal, eliminative and creative character.

An analysis of a composition of breaches of law of criminal procedure embodies to recognize that a breach of law of criminal procedure contains all common features of a breach of law, still it distinguishes by some particular features which characterize this kind of violations.

Referring to a contemporary concept of law, a breach of law of criminal procedure could be defined similarly to a concept of breach of law based on contemporary concept of law: a breach of law of criminal procedure is a possession of legal rules of criminal procedure of a subject of criminal procedure, still consciously refusing to accomplish his duties fulfillment of which is a necessary condition of legal usage of personal rights according to law.

A concept of a breach of law of criminal procedure partly encompasses a concept of procedural miscarriage (a narrow point of this concept), as much as it possesses actions not ascertaining directional purpose to violate legal rules of criminal procedure though negligence, misconduct, carelessness of a subject is recognized, i.e. guilty actions.

Activities which are straight contrary to law and law of criminal procedure as well, however committed without guilt, are not recognized as breaches of law of criminal procedure. These could be only attributed to the concept of a procedural miscarriage (in the wide sense of this concept).

Keywords: a breach of law of criminal procedure; a composition of a breach of law of criminal procedure; a procedural miscarriage.